

Јелена Вукчевић

УДК 355.1-058.65(497.11 Лесковац)”1941/1945”

Народни универзитет Трстеник

Небојша Стамболија

Институт за савремену историју, Београд

ЖРТВЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА У ТОПЛИЧКОМ ОКРУГУ ПРЕМА ПОДАЦИМА ДРЖАВНЕ КОМИСИЈЕ ЗА УТВРЂИВАЊЕ ЗЛОЧИНА ОКУПАТОРА И ЊИХОВИХ ПОМАГАЧА

Апстракт: Тема овог рада је анализа људских жртава за време Другог светског рата у Топличком округу. Коришћени су подаци Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача. Након уводног дела рада, у коме се дефинише географски простор који се анализира, дат је кратак преглед историјата Државне комисије. У главном делу рада статистички се анализирају жртве у Топличком округу. Поред жртава, у раду су анализирани и „повреде тела“, односно рањавања, мучења, силовања и сличне повреде које нису резултирале смртним исходом, као и „повреде личне слободе“ (хапшења, интернирања, принудни рад, логорисања и сл.). Рад је написан на основу изворне и објављене грађе, првенствено из Архива Југославије, као и одговарајуће периодике и литературе.

Кључне речи: Други светски рат, окупација, Топлички округ, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, жртве, повреде, хапшења.

Ослобођење Топлице 1944. године и стварање Топличког округа

У виђајући напредовање групе дивизија Народноослободилачке војске Југославије, које су надирале према Топлици преко Ибра и Копаоника, бугарске окупационе трупе напуштају Прокупље 2. септембра 1944. године. Истовремено, из Прокупља се повукла и немачка команда места, али без команданта капетана Вајцера, који је остао да сачека партизане, са којима је тајно сарађивао до тада. У напуштено Прокупље прве партизанске јединице ушле су 3. септембра. Тако је Прокупље постало средиште Топличког округа, а у град су прешле све друштвено политичке организације нове власти: Окружни комитет Комунистичке партије Југославије, Окружни Народноослободилачки одбор, Окружни одбор Народног фронта и друге. Образована је команда места, а за команданта је постављен Никола Џуверовић Академац. Извршено је и конституисање

новог Градског народноослободилачког одбора који је бројао 31 члана. На првој седници, која је одржана 10. септембра, за председника је изабран судија Спасоје Вујић. Одбор је сачињавало девет повереника за различите секторе – привредни, социјални, просветни, војни, судски, хигијенски, саобраћајни, верски и сектор за обнову града.¹

Пошто је Прокупље било први ослобођени град на југу Србије, у њему је 12. септембра 1944. одржано велико саветовање представника народноослободилачких одбора из Нишког, Зајечарског, Крушевачког и Топличког округа. На конференцији су присуствовали и чланови Главног НОО Србије, чланови Главног штаба НОВ и ПО Србије и представници савезничке војне мисије при Врховном штабу НОВЈ. Ова је конференција била нека врста припреме за заседање Антифашистичке скупштине народног ослобођења Србије, која је одржана 11. новембра 1944. године у Београду. Ипак, Прокупље тада није дефинитивно ослобођено. У град су се 14. октобра пробиле немачке јединице које су се повлачиле из Ниша. Међутим, оне су се ту кратко задржале, па је Прокупље коначно ослобођено пар дана касније.²

Административно-територијална подела Србије, након ослобођења крајем 1944. године, била је директни наставак територијалне поделе засноване на мрежи народноослободилачких одбора, почевши од сеоских, па општинских, градских, среских и окружних. Првим послератним законом о административној подели, који је донет 1. септембра 1945. године, Србија је састојала из 16 округа (Београдски, Ваљевски, Врањски, Крагујевачки, Крушевачки, Лесковачки, Моравски, Новопазарски, Нишки, Пиротски, Подрински, Пожаревачки, Тимочки, Топлички, Ужички и Чачански) подручја града Београда, Аутономне покрајине Војводине и Аутономне Косовско-Метохијске области. Ова је административна организација била готово идентична као претходна, проистекла из одлуке АСНОС-а 22. децембра 1944. године. Број округа је остао исти, али је било неких промена у оквиру срезова. Топлички округ се састојао из четири среза: Прокупачког, Добричког (оба среза су имала седиште у Прокупљу), Косаничког (Куршумлија) и Јастребачког (Блаце).³

¹ Слободан Несторовић, *Под Хисаром [хроника Прокупља]*, Београд 1972, стр. 287-295.

² Исто, 297-298; *Ослободилачки рат народа Југославије 1941-1945*, књ. II, Београд 1965, стр. 308-309.

³ *Административно-територијалне промене у НР Србији од 1834-1954. године*, Завод за статистику, Београд 1955, стр. 55-57; *Управна подела Демократ. Федерат. Југославије (без присаједињених крајева)*, Свеска 2, Државни статистички уред Демократске Федеративне Југославије, Београд 1945, стр. 9-13.

Административна подела Топличког округа 1944-1947. године

Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача

Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача основана је у Јајцу 29. новембра 1943. године на Другом заседању Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије (АВНОЈ). Од оснивања председник је био професор Универзитета у Београду др Душан Недељковић.⁴

Одлуком о оснивању новој установи стављено је у задатак утврђивање одговорности и проналажење и привођење свих лица одговорних за ратне злочине у Југославији које су починили или и даље чине. Комисија је била орган Председништва Националног комитета ослобођења Југославије (НКОЈ), касније Председништва Владе ФНРЈ, који су именовали чланове и

⁴ Више о настанку, структури и раду Комисије видети у објављеном извештају њеног председника проф. др Душана Недељковића у: *Документи из историје Југославије. Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача из Другог светског рата*, приредили Миодраг Зечевић, Јован Поповић, Београд 1996, стр. 17–69.

прописали правилник о њеном раду. И поред широких овлашћења, Комисија се задржала само на прикупљању грађе и није никога могла да оптужује и кажњава, што је остала функција војних и цивилних судова. Указом Председништва ФНРЈ од 14. априла 1948. Комисија је укинута, а њен рад требало је да доврши Јавно тужилаштво, док је архива предата Врховном суду ФНРЈ. Поред Државне комисије као централног органа, постојало је још шест земаљских комисија у свакој републици, покрајинска за АП Војводину, обласне на Косову и Метохији и Истри, 65 окружних, 299 среских и 1.210 општинских комисија.⁵

Државна комисија и њој подређене земаљске, покрајинске, обласне и општинске комисије, прикупиле су преко 900.000 пријава о ратним злочинима и злочинцима које су поднесене од стране преживелих жртава, породица страдалих или других грађана. За велик број пријава вршена су и проверавања веродостојности. Грађу Комисије чини и око 550.000 саслушања сведока, много саслушања и самих криваца, записника о ископавању гробница, архивске грађе непријатељских јединица и сл. У току свог рада Државна и њој подређене комисије су донеле и око 120.000 одлука којима је око 65.000 људи означено за „ратне злочинце, издајнике и народне непријатеље“. За веће масовне злочине рађени су посебни елаборати и тематски реферати.⁶

Крајем јуна 1945. Министарство иностраних послова послало је молбу Државној комисији за израду статистичко-табеларног реферата који је требало да послужи југословенској делегацији на конференцији мира. Овим је рефератом требало утврдити „колико је жртава претрпео наш народ у овоме рату било услед директних злочина самог окупатора било услед његових индиректних злочина преко издајника“.⁷

На допис који је од стране Државне комисије послат земаљским, покрајинској и обласним комисијама, 8. јула 1945. године, требало је одговорити за месец дана и на послатим формуларима класификовати податке о жртвама, врстама злочина и злочинцима. Послата су четири формулара у зависности од типа злочина:

I – лишење живота (бомбардовањем цивилног становништва; стрељањем; вешањем; клањем; мрцварењем – пребијањем; касније наступила смрт као последица повреде, злостављањем – мучењем; смрт у логорима);

⁵ Алберт Вајс, „Рад комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача“, *Анали Правног факултета у Београду*, 4/1961, стр. 388-391.

⁶ А. Вајс, н. д, стр. 394–395; Небојша Стамболија, Борис Томанић, „Квантификација злочина припадника Српске државне страже према подацима Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача“, *Годишњак за истраживање геноцида*, св. 12/1, 2020, стр. 150-151.

⁷ Архив Југославије, Фонд Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача бр. 110, фасцикла бр. 49, документ бр. 1.

II – повреде тела (осакаћење; рањавање; мучење – злостављање, којим су нанете тешке повреде или здравље тешко нарушено; туча – лака и тешка телесна повреда; силовање);

III – повреде личне слободе (хапшење; интернирање у земљи; одвођење на принудни рад; принудно пресељење; одвођење у логоре ван земље);

IV – повреде имовине (спаљене куће и друге зграде; разорене куће и друге зграде; пљачка стоке; пљачка хране; пљачка фабрика и радњи; пљачка намештаја; пљачка одела).⁸

Свака од табела, осим табеле број IV (повреде имовине), имала је поткатоорије у односу на старост, односно пол жртве („људи“, „жене“, „старци“, „деца“). Сви злочини су, такође, били разврстани по починиоцима. Постојале су следеће категорије: „Немци у земљи“, „Немци у логорима ван Југославије“, „Мађари“, „Италијани“, „Албанци“, „Бугари“, „ушаше“, „Д. М.“ (припадници Југословенске војске у отаџбини); „Љотићевци“ (припадници Српског добровољачког корпуса); „Рупниковци“ (из колаборационистичких формација генерала Лава Рупника у Словенији). Касније је у табеле, које су се односиле на територију Србије, руком дописивано „СДС“ или „недићевци“ и „Четници К. (осте) П. (ећанца)“. На већини табела навођене су и „Муслиманска милиција“ и „Специјална полиција“. Земаљска комисија Србије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача је на поменути допис одговорила 29. октобра 1945. године.⁹

У току прикупљања података Државна комисија је уочила много недостатака по локалним комисијама. Кашњење у слању формулара, недостатак обучених кадрова и слични проблеми узроковали су да је крајем јануара 1946. године послат нови допис „свим земаљским и покрајинским комисијама за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача“. У овом допису се констатује да „поједине комисије нису ни до данас послале ове податке, а неке су послале само делимично“, као и да је „примећено да су подаци непотпуни, погрешни и уопште нереални“, тј. да су „небрижљиво прикупљени и формулари попуњавани од ока – напамет“. Из наведених разлога Државна комисија је захтевала од земаљских и покрајинских комисија да се ови статистички подаци прикупе поново и да у овом прикупљању учествују месни народни одбори. У допису се напомиње да посебну пажњу треба посветити табели „лишење живота“.¹⁰

До средине 1946. године послати су нови подаци који су се знатно разликовали од претходних, док су формулари табела остали готово идентични. У рубрике за починиоце констатоване су категорије које су

⁸ AJ, 110–49–10.

⁹ AJ, 110–55–10.

¹⁰ AJ, 110–49–12.

дописиване у претходном попису: „К. Пећанца“, „С. Д. С. Недићевци“, „Специјална полиција“ и „Муслиманска милиција“, а у табели „Лишење живота“ додата је и категорија „Погинули у борби“, која није постојала у осталим табелама. Такође, у табели „Повреде личне слободе“ уврштена је и „Принудна мобилизација“.¹¹

Квантификација злочина на територији Топличког округа према подацима Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача

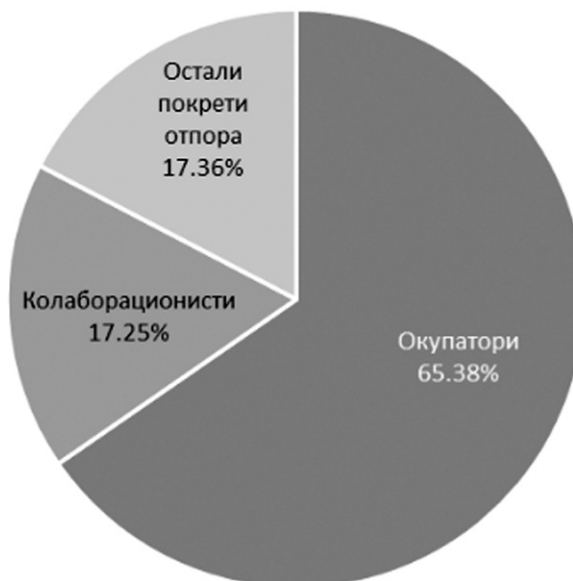
Као што смо већ поменули, статистичке табеле са подацима о жртвама су прикупљане у два наврата. За Топлички округ, и припадајуће срезове, грађа је сачувана делимично и налази се у већ поменутом фонду Државне комисије у Архиву Југославије (фасцикла бр. 66). Од података који су прикупљани крајем 1945. године, сачуване су комплетне табеле за Добрички, Јастребачки и Прокупачки срез, као и скупне табеле за цео Топлички округ. За Косанички срез сачувана је само табела „Лишење живота“. Од података који су прикупљани 1946. није сачувана ниједна среска табела, али јесу комплетне окружне. Такође, због различитих начина навођења (килограми, литри, динари...) које намеће тешкоће у поређењу, нећемо у раду анализирати табеле које носе назив „Повреде личне имовине“.

Квантификација злочина према подацима из 1945. године

„**Лишење живота**“. Дакле, према подацима из 1945. године, у табели „Лишење живота“, наведено је да су у Топличком округу „бомбардовањем цивилног становништва“ страдале 93 особе (2,48%), „стрелјањем“ 1.513 (40,41%), „вешањем“ 26 (0,69%), „клањем“ 64 (1,71%), „мрцварењем-пребијањем“ 1.440 (38,46%), „касније је наступила смрт као последица повреде“ код 348 (9,29%), а „смрт у логорима“ је нашло њих 260 (6,94%). Према овим подацима, укупно су страдале 3.744 особе. Од наведеног броја, „Бугари“ су били одговорни за смрт највећег броја људи, чак 1.426 (38,09%), потом „Немци у земљи“ (749 – 20,01%), па „Д. М.“, односно Југословенска војска у отаџбини (650 – 17,36%). Даље редом следе: „Љотићевци“ (309 – 8,25%), „Четници Косте Пећанца“ (295 – 7,88%), „Албанци“ (145 – 3,87%), „Немци у логорима ван Југославије“ (93 – 2,48%), „Српска државна стража – Недићевци“ (42 – 1,12%) и „Мађари“ (35 – 0,93%). Групишући починиоце злочина у три главне категорије (окупатори, колаборационисти, други покрети отпора), увиђа се да су за смрт готово две трећине криви окупатори (Графикон 1).¹²

¹¹ АЈ, 110–55–15; АЈ, 110–55–17.

¹² АЈ, 110–66–457.

Графикон 1: „Лишење живота“ према подацима из 1945. груписано према починиоцима

У Добричком срезу је „лишено живота“ 545 особа. Од тог броја, „Бугари“ су били одговорни за више од половине (287 – 52,66%). Потом „Немци у земљи“ (95 – 17,43%), „Д. М.“ (80 – 14,68%), „СДС – Недићевци“ (35 – 6,42%), „Немци у логорима ван земље“ (20 – 3,67%), „Љотићевци“ (13 – 2,39%) и „Четници Косте Пећанца“ (15 – 2,75%).¹³

У Јастребачком срезу је убијено 309 особа. И у њему су „Бугари“ скривили највећи број (121 – 39,16%). Потом следе „Д. М.“ (117 – 37,86%), „Мађари“ (35 – 11,33%), „Немци у земљи“ (20 – 6,47%), „Четници Косте Пећанца“ (8 – 2,59%), „Љотићевци“ (6 – 1,94%), „СДС – Недићевци“ (1 – 0,32%) и „Албанци“ (1 – 0,32%).¹⁴

У Косаничком срезу је убијено 2.029 особа. „Бугари“ су и овде највећи злочинци. Скривили су смрт 617 особа (30,41%). Потом следе „Немци у земљи“ (440 – 21,69%), па „Д. М.“ (325 – 16,02%), „Четници Косте Пећанца“ (243 – 11,98%), „Љотићевци“ (228 – 11,24%), „Албанци“ (144 – 7,10%), „Немци у логорима ван земље“ (30 – 1,48%) и „СДС – Недићевци“ (2 – 0,10%).¹⁵

У Прокупачком срезу је евидентирано 615 особа „лишених живота“. „Бугари“ су и овде на челу листе скрививши смрт 311 особа (50,57%). Потом следе: „Немци у земљи“ (116 – 18,86%), „Д. М.“ (105 – 17,07%),

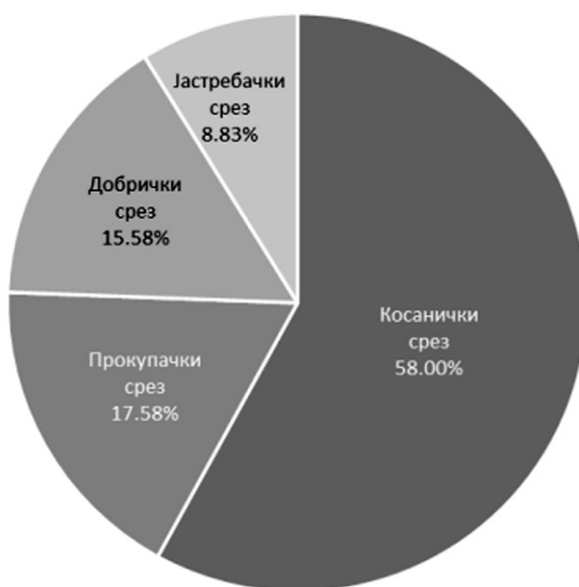
¹³ АЈ, 110–66–1.

¹⁴ АЈ, 110–66–297.

¹⁵ АЈ, 110–66–389.

„Четници Косте Пећанца“ (51 – 8,29%), „Немци у логорима ван земље“ (23 – 3,74%), „Љотићевци“ (5 – 0,81%) и „СДС Недићевци“ (4 – 0,65%).¹⁶

Географски гледано, највећи број „лишених живота“, чак више од половине, потиче из Косаничког среза (2.029). Потом из Прокупачког (615), па Добричког (545), а најмање жртава је из Јastreбачког среза (309). Неопходно је истаћи да простим сабирањем жртава у четири среза произилази мањи број жртава (3.498), него што је то евидентирано на окружној табели (3.744). На Графикону 2 у тексту испод графички је приказан географски распоред жртава у Топличком округу према среским табелама.

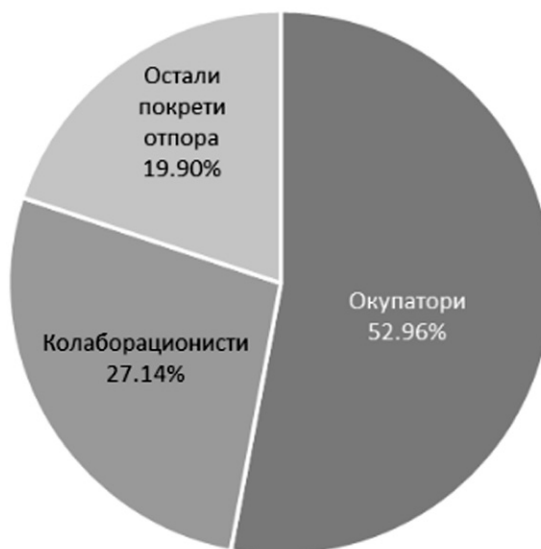

Графикон 2: Географски распоред „лишених живота“ према резултатима среских табела из 1945. године

„Повреде тела“. Према другој статистичкој табели, која је бележила „повреде тела“, у Топличком округу је укупно забележено 25.640 таквих злочина. Од тог броја, „осакаћено“ је 629 (2,45%), „рањено“ 1.235 (4,82%), „мучено-злостављано“ 6.941 (27,07%), доживело „тучу – лаку и тешку телесну повреду“ чак 16.552 (64,56%) и „силоване“ 283 жене (1,10%). Највише злочина скривили су „Бугари“ (9.190 – 35,84%), па „Д. М.“ (5.103 – 19,90%), „СДС – Недићевци“ (3.733 – 14,56%), „Немци у земљи“ (3.721 – 14,51%), „Љотићевци“ (2.282 – 8,90%) – „Четници Косте Пећанца“ (944 – 3,68%), „Албанци“ (584 – 2,28%) и „Немци у логорима ван земље“

¹⁶ АЈ, 110–66–465.

(83 – 0,32%). Групишући починиоце закључујемо да су више од половине злочина починили окупатори (Графикон 3).¹⁷

Графикон 3: „Повреда тела“ према подацима из 1945. груписане према починиоцима

У Добричком срезу „Бугари“ такође предњаче по броју „повреда тела“. Према средској табели починили су укупно 3.463 таква злочина (52,77%). Потом следе „СДС Недићевци“ са 1.467 (22,35%), „Д. М.“ (663 – 10,10%), „Четници Косте Пећанца“ (441 – 6,72%), „Немци у земљи“ (354 – 5,39%), „Љотићевци“ (151 – 2,30%) и „Албанци“ (24 – 0,37%). У овом срезу је укупно забележено 6.563 „повреда тела“.¹⁸

Значајно мање „повреда тела“ забележено је у Јастребачком срезу – 1.835. Више од половину су и овде починили „Бугари“ (54,88%). Потом следе: „Д. М.“ (383 – 20,87%), „Четници Косте Пећанца“ (238 – 12,97%), „Љотићевци“ (139 – 7,57%), „Немци у земљи“ (42 – 2,29%), „СДС – Недићевци“ (24 – 1,31%), „Немци у логорима ван земље“ (1 – 0,05%) и „Албанци“ (1 – 0,05%).¹⁹

Највише „повреда тела“ је забележено у Прокупачком срезу, чак 12.543 таква злочина. Иако су и овде на челу „Бугари“ нису починили ни трећину ових злочина у Прокупачком срезу (3.605 – 28,74%). Потом следе: „Д. М.“ (3.162 – 25,21%), „СДС – Недићевци“ (2.225 – 17,74%), „Немци у земљи“ (2.012 – 16,04%), „Љотићевци“ (1.423 – 11,34%) и „Четници Косте Пећанца“ (116 – 0,92%).²⁰

¹⁷ АЈ, 110–66–458.

¹⁸ АЈ, 110–66–2.

¹⁹ АЈ, 110–66–298.

²⁰ АЈ, 110–66–466.

„Повреде личне слободе“. Према подацима окружне табеле за Топлички округ, за време Другог светског рата на овом простору су почињене 31.752 „повреде личне слободе“. Од тог броја извршена су 17.242 (54,30%) „хапшења“, 1.573 (4,95%) „интернирања у земљи“, 9.843 (31,00%) „одвођења на принудни рад“, 1.584 (4,99%) „принудна пресељења“ и 1.430 (4,50%) „одвођења у логоре ван земље“. Руком је дописана и категорија „одвођење на принудан рад колима“ (80 – 0,25%). Није баш најјасније зашто је ова категорија издвојена. И у овој категорији највише злочина су починили „Бугари“ (12.791 – 40,85%). Након њих следе: „Немци у земљи“ (6.074 – 19,13%), „СДС – Недићевци“ (4.303 – 13,55%), „Д. М.“ (3.218 – 10,13%), „Љотићевци“ (2.845 – 8,96%), „Албанци“ (1.368 – 4,31%), „Четници Косте Пећанца“ (743 – 2,34%) и „Немци у логорима ван земље“ (230 – 0,72%). Групишући починиоце злочина, и у овој категорији се може закључити да је готово две трећине злочина почињено од стране окупатора (Графикон 4).²¹

Графикон 4: „Повреде личне слободе“ према подацима из 1945. груписане према починиоцима

У Добричком срезу укупно су почињене 10.792 „повреде слободе“. Од тога су „Бугари“ скривили 5.376 (49,81%), „СДС – Недићевци“ 2.995 (27,75%), „Немци у земљи“ 1.142 (10,58%), „Д. М.“ 844 (7,82%), „Четници Косте Пећанца“ 266 (2,46%) и „Љотићевци“ 169 (1,57%).²²

У Јастребачком срезу почињене су 2.522 „повреде слободе“. „Бугари“ су били одговорни за 1.114 (44,17%). Потом следе: „Д. М.“ (695 – 27,56%), „Немци у земљи“ (334 – 13,24%), „Љотићевци“ (248 – 9,83%), „Немци у

²¹ АЈ, 110–66–459.

²² АЈ, 110–66–3.

логорима ван земље“ (53 – 2,10%), „Албанци“ (44 – 1,74%), „Четници Косте Пећанца“ (24 – 0,95%) и „СДС – Недићевци“ (10 – 0,40%).²³

У Прокупачком срезу укупно је забележено 7.999 „повреда слободе“. Потребно је напоменути да у табели стоји цифра 7.995, али је очигледно дошло до грешке пописивача при сабирању. Најодговорнији починиоци злочина, као и до сада, били су „Бугари“ (3.475 – 43,44%). Иза њих редом следе: „Немци у земљи“ (1.972 – 24,65%), „Д. М.“ (1.095 – 13,69%), „СДС – Недићевци“ (841 – 10,51%), „Љотићевци“ (465 – 5,81%) и „Четници Косте Пећанца“ (151 – 1,89%).²⁴

* * *

Ако саберемо све окружне табеле према подацима из 1945. године и извршимо анализу према починиоцима, долази се до закључка да су бугарске окупаторске формације починиле укупно 23.587 злочина, немачке окупаторске формације 10.950, а остали окупатори 2.132 злочина. Од колаборационистичких формација предњачи Српска државна стража са почињених 8.078 злочина, потом следи Српски добровољачки корпус са 5.436, а најмање су злочина починили четници Косте Пећанца – 1.982. Према овим подацима, припадници Југословенске војске у отаџбини били су одговорни за 8.971 злочин. На Графикону бр. 5 ови подаци су приказани и графички.

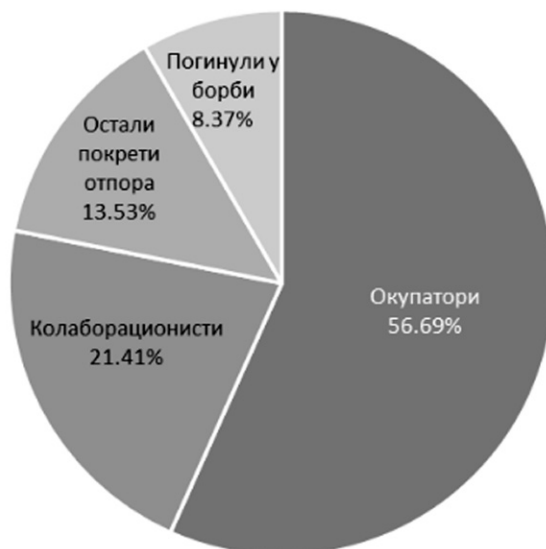
Графикон 5: Починиоци злочина према подацима из 1945. (сабране табеле „лишење живота“, „повреде тела“ и „повреде личне слободе“)

²³ АЈ, 110–66–299.

²⁴ АЈ, 110–66–467.

Квантификација злочина према подацима из 1946. године

„Лишење живота“. Према подацима коригованог пописа из 1946. године, у Топличком округу је евидентирана 6.521 жртва. Ово је повећање за 42,58% у односу на попис из 1945. године. Према начину страдања структура је следећа: „бомбардовањем цивилног становништва“ 87 (1,33%), „стрелјањем“ 1.919 (29,43%), „вешањем“ 5 (0,08%), „клањем“ 53 (0,81%), „мрцварењем (пребијањем)“ 3.933 (60,31%), код 267 (4,09%) је „касније наступила смрт као последица повреде“, а „смрт у логорима“ је нашло њих 257 (3,94%). За највећи број жртава криви су „Бугари“ (2.804 – 43,00%). Затим редом следе: „Д. М.“ (882 – 13,53%), „Немци у земљи“ (665 – 10,20%), „Четници Косте Пећанца“ (644 – 9,88%), „СДС – Недићевци“ (544 – 8,34%), „Немци у логорима ван земље“ (201 – 3,08%), „Специјална полиција“ (153 – 2,35%), „Љотићевци“ (42 – 0,64%), „Албанци“ (25 – 0,38%), „Усташе“ (9 – 0,14%), „Муслиманска милиција“ (3 – 0,05%), „Италијани“ (2 – 0,03%) и „Рупниковци“ (1 – 0,02%). Поред додатних починиоца, у рубрикама у новом попису појавила се и категорија „погинули у борби“, а таквих жртава је било 546 (8,37%). На Графикону 6 графички су представљени починиоци груписани у четири категорије.²⁵

Графикон 6: „Лишење живота“ према подацима из 1946. груписано према починиоцима

²⁵ АЈ, 110–66–463.

„Повреде тела“. Према подацима новог пописа, у Топличком округу су евидентиране 18.763 „повреде тела“, односно за 26,82% мање него на претходном попису. Према начину повређивања структура је била следећа: „осакаћено“ је 219 особа (1,17%), „рањено“ 1.068 (5,69%), „мучено-злостављано“ 5.754 (30,67%), доживело „тучу – лаку и тешку телесну повреду“ 11.116 (59,24%) и „силовано“ 606 (3,23%). Као и свакој претходној табели, и у овој су на врху листе починилаца „Бугари“ (7.857 – 41,87%). Потом следе: „Д. М.“ (3.643 – 19,42%), „СДС – Недићевци“ (2.563 – 13,66%), „Немци“ (2.248 – 11,98%), „Четници Косте Пећанца“ (1.477 – 7,87%), „Специјална полиција“ (347 – 1,85%), „Љотићевци“ (300 – 1,60%), „Немци у логорима ван земље“ (138 – 0,74%), „Рупниковци“ (102 – 0,54%), „Албанци“ (41 – 0,22%), „Усташе“ (25 – 0,13%), „Муслиманска милиција“ (20 – 0,11%) и „Италијани“ (2 – 0,01%). Груписани починиоци су графички представљени на Графикону 7.²⁶

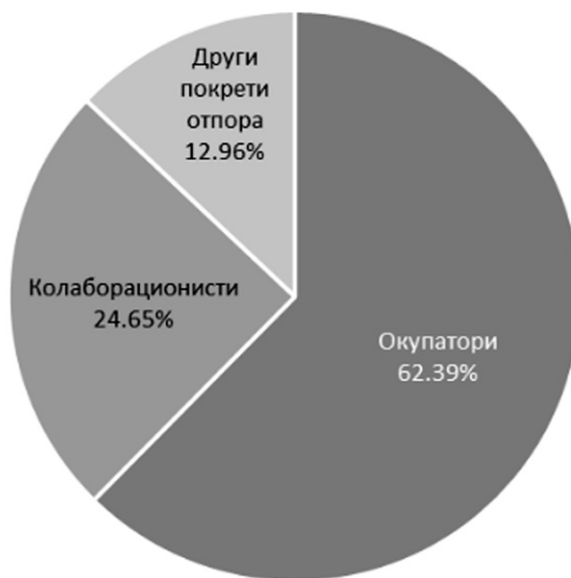

Графикон 7: „Повреде тела“ према подацима из 1946. године, груписане према починиоцима

„Повреде личне слободе“. Према новим подацима из 1946. године, на простору Топличког округа забележено је 30.948 „повреда личне слободе“, што је за 2,53% мање у односу на претходни попис. Структура ових злочина је била следећа: „ухапшене“ су 12.603 особе (40,72%), „интернирано у земљи“ 837 (2,70%), „одведено на принудни рад“ 10.829 (34,99%), „принудно

²⁶ АЈ, 110–66–464.

пресељено“ 357 (1,15%), „одведено у логоре ван земље“ 1.123 (3,63%) и „принудно мобилисано“ 5.199 (16,80%). И на овој, последњој табели коју анализирамо, „Бугари“ су одговорни за највећи број злочина – 13.009 (42,04%). Иза њих редом следе: „Немци у земљи“ 5.526 (17,86%), „Д. М.“ (4.011 – 12,96%), „СДС – Недићевци“ (3.529 – 11,40%), „Четници Косте Пећанца“ (2.396 – 7,74%), „Љотићевци“ (805 – 2,60%), „Специјална полиција“ (757 – 2,45%), „Немци у логорима ван земље“ (660 – 2,13%), „Албанци“ (112 – 0,36%), „Усташе“ (91 – 0,29%), „Рупниковци“ (42 – 0,14%) и „Муслиманска милиција“ (10 – 0,03%). Груписани починиоци графички су представљени на Графикону 8.²⁷

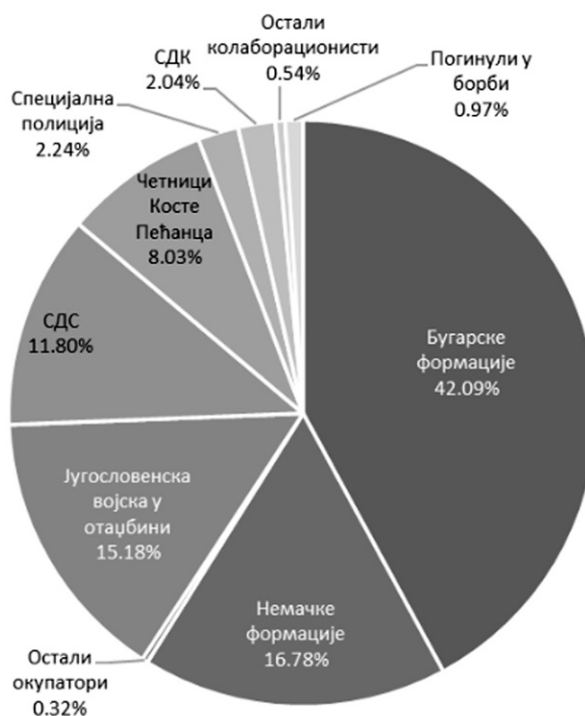

Графикон 8: „Повреде личне слободе“ према подацима из 1946. груписане према починиоцима

Као и са резултатима првог пописа, сабрали смо резултате свих трију анализираних табела из 1946. године. Бугарске окупаторске формације су убедљиво прве на листи починилаца са 23.670 злочина. Као и на претходној потом следе немачке окупаторске формације са 9.438 почињених злочина. Југословенска војска у отаџбини је починила 8.536, Српска државна стража 6.636, четници Косте Пећанца 4.517, Специјална полиција 1.257, Српски добровољачки корпус 1.147, остале колаборационистичке формације 303, остале окупаторске формације 182 и 546 је погинулих у борби. Упоредивши ове резултате са онима из 1945. године, уочавамо једну занимљивост. Иако је било промена у бројкама, проценти су за већину

²⁷ АЈ, 110–66–461.

починилаца остали врло слични. Међутим, број учињених злочина четника Косте Пећанца је процентуално већи готово два и по пута. Будући да је Топлички округ подручје које је Коста Пећанац сматрао својим снажним упориштем, очигледно је било неопходно да се први резултати пописа жртава коригују и да његови четници не буду колаборационистичка формација са најмање почињених злочина. Са друге стране, у новом попису је број почињених злочина Српског добровољачког корпуса процентуално смањен четвороструко. На Графикону 9 овако сабрани злочини према починиоцима приказани су процентуално.

Графикон 9: Починиоци злочина према подацима из 1946. (сабране табеле „лишење живота“, „повреде тела“ и „повреде личне слободе“)

* * *

Кључни недостатак Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача је њен идеолошки и једностран карактер, те чињеница да се ниједан припадник победничког, Народноослободилачког покрета, није нашао на листи злочинаца, односно да ниједан њихов чин није препознат као злочин. И поред наведеног недостатка, рад Комисије је имао и својих значајних домета, а њени су истражни органи прикупили обимну грађу која

је допринела извођењу пред суд и осуди великог броја злочинаца из редова окупатора и колаборациониста. Иако упитни због начина прикупљања и мноштва недостатака приликом тог процеса, њени статистички подаци показују да су окупаторске јединице починиле огромну већину злочина. Како по резултатима са краја 1945. године, где су различите окупаторске јединице наведене код чак 36.669 злочина, што чини 60%, тако и по резултатима из средине 1946. где су оне наведене код 33.290, односно 59,2% злочина. Рад Комисије је веома значајан и истраживачима, будући да је архивска грађа настала њеним радом већином сачувана и доступна за истраживање.

Извори и литература

Архив Југославије, фонд Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача (110).

Административно-територијалне промене у НР Србији од 1834-1954. године, Завод за статистику, Београд 1955.

Алберт Вајс, „Рад комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача“, *Анали Правног факултета у Београду*, 4/1961, стр. 387-400.

Документи из историје Југославије. Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача из Другог светског рата, приредили Миодраг Зечевић, Јован Поповић, Београд 1996.

Небојша Стамболија, Борис Томанић, „Квантификација злочина припадника Српске државне страже према подацима Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача“, *Годишњак за истраживање геноцида*, св. 12/1, 2020, стр. 147-166.

Ослободилачки рат народа Југославије 1941-1945, књ. II, Београд 1965.

Слободан Несторовић, *Под Хисаром [хроника Прокупља]*, Београд 1972.

Управна подела Демократ. Федерат. Југославије (без присаједињених крајева), Свеска 2, Државни статистички уред Демократске Федеративне Југославије, Београд 1945.

Summary

**Jelena Vukčević, Nebojša Stambolija,
VICTIMS OF THE SECOND WORLD WAR IN THE TOPLICA
COUNTY, ACCORDING TO THE DATA OF THE STATE COMMISSION FOR DETERMINING THE CRIMES OF THE OCCUPIERS
AND THEIR ABETTORS**

The topic of this paper is the analysis of human victims during the Second World War in the Toplica County. The data of the State Commission for Determining the Crimes of the Occupiers and Their Abettors were used. The introductory part of the paper defines the geographical area that is the subject of analysis. Then, basic data on the origin and work of the State Commission, as well as its results, are given. The main part of the paper is the statistical analysis of victims according to the methods of killing and geographical distribution through districts. In addition to the victims, the paper also analyzes “body injuries”, ie injuries, torture, rape and similar injuries that did not result in death, as well as “violations of personal freedom” (arrests, internment, forced labor, camps, etc.). The analyzed data show that the vast majority of crimes in this area were committed by the occupying units, mostly members of the Bulgarian and German formations. The paper was written on the basis of original and published material, primarily from the Archives of Yugoslavia, as well as appropriate periodicals and literature.